

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויחי, תשס"ח
מספר 735מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על מילים מנחות בסיפורי האבות*

סמוך להסתלקותו מן העולם, כשבא יעקב לברך את מנשה ואפרים בני יוסף, פתח באפיון דרכם של אבותיו ואמר: "הא-להים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק... יברך את הנערים" (מח:טו-טז). ייתכן שברישא של דבריו התכוון יעקב לעובדה שעניי ה' היו פקוחות תמיד על אבותיו, כביכול, והם היו נתונים להשגחתו. מכוח זה זכו לברכת ה', ועתה בנם יעקב מתפלל שבני הבנים יתברכו מכוח כוחם של האבות. ראוי לציין שבמשפט זה (מח:טו) הבחין יעקב בין יחסו שלו אל אלוהיו – "הא-להים הרעה אתי", ובין הגדרת דרכם של אבותיו בעבודת ה'. היחס שלו יש בו מן הפסיביות, הוא נרעה, כביכול,¹ אבל הדרך של אבותיו, "אשר התהלכו... לפניו", מבטאת עמדה שיש בה מן האקטיביות.²

אלא שהעיון בפרקי בראשית מלמד שלשון "התהלך לפני ה'" מצוי יותר מפעם בסיפורי האבות. הוא הופיע לראשונה כציווי מאת ה' לאברהם, לאחר שאברהם עשה בארץ כנען כחצי יובל שנים: "אני א-ל שדי התהלך לפני והיה תמים" (יז:א). אך לדברים אלה קדם צירוף מילים דומה – "התהלך את הא-להים", הנזכר בדור השביעי וחזר ונזכר בדור העשירי של אבות העולם הראשונים. פעמים צויין על חנוך "ויתהלך חנוך את הא-להים" (ה:כב, כד), ועוד פעם אחת נאמר שכך הייתה דרכו של נח, ככתוב: "את הא-להים התהלך נח" (ו:ט).

אונקלוס תרגם את הצירוף האחרון הַלֵךְ בְּדַחְלָא דְה' (=נהג³ ביראת ה'), ואילו לשון הציווי לאברהם ניתרגמה אצלו פִּלַח קְדָמִי (= עבוד אותי!). בתרגום התורה לערבית הלך רב סעדיה גאון בעקבות המתרגם לארמית, והגדיל לעשות ותרגם בכל המקומות "סֵלַךְ פִּי טֹאעָה אֶלְהָ" (=נהג ביראת ה'). יתר על כן, בפירושו לפרשת בראשית קבע הגאון שכל סוגי הצירופים הכבולים דלעיל חד הם, ואין כל הבדל ביניהם במשמעיהם. וכך כתב (בתרגום לעברית):

וזה הוא הסיפור על חנוך שמפורש בו שהוא צדיק, ככתוב: "ויתהלך חנוך את הא-להים", וכל הליכה 'את הא-להים' (ואלהילוך אד'א קרן בה את הא-להים) או 'לפני הא-להים' או 'אחרי א-להים' משמעותה יראת הא-להים וחסידות (פהו טאעה וצלאח).⁴

לעומת הגישה הפשטנית הקיצונית של הגאון, נקטו חז"ל עמדה אחרת, רגישה יותר ללשון התורה. לכן כשדנו בנח מצאו לנכון להשוות את האמור בו, "את הא-להים התהלך נח", למה שנאמר באברהם, "התהלך לפני" ולהנגיד אותם. כך עולה מן הפרשה השלושים בבראשית רבא:

* עיון זה מוקדש לזכרה המבורך של אמי-מורתי, בלהה בטי, שהלכה לעולמה ב"ט טבת תש"ח.

¹ אולי בחר בצירוף זה מתוך ענווה והכנעה ואולי מתוך ניסיונו האישי הרב כרועה למופת.

² ראו: B. Jacob, *Genesis - Das Erste Buch der Tora*, Berlin 1934 p. 878.

³ מילה במילה: הלך.

⁴ מ' צוקר (מהדיר), פירושי רב סעדיה גאון לבראשית, ניו יורק תדש"ס, עמ' 99 (מקור); עמ' 328 (תרגום).

'את הא-להים התהלך נח', ר' יודה אמר למלך שהיה לו שני בנים אחד גדול ואחד קטון, אמר לקטון הלך עימי, ולגדול הלך לפני. כך אברהם שהיה כוחו יפה התהלך לפני נח שכוחו רע 'את הא-להים התהלך נח'. ר' נחמיה אמר לאוהבו שלמלך שהיה משתקע במבואות אפילים הציץ המלך וראה אותו משתקע, אמר לו עד שאתה משתקע במבואות אפילים בא והלך עמי... למלך שהיה משתקע במבואות אפילים הציץ אוהבו והתחיל מאיר לו דרך החלון, אמר לו עד שאתה מאיר לי דרך החלון בא והאיר לי בפניי, כך אמר לו הקב"ה לאברהם אבינו עד שאתה מאיר לי ממספוטמיה וחברותיה בוא והאיר לפני בארץ ישראל. הדא הוא דכתיב ויברך את יוסף ויאמר 'הא-להים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו'. ר' ברכיה אמר ר' יוחנן וריש לקיש: ר' יוחנן אמר לרועה שהיה עומד ומביט בצאנו. ריש לקיש לנשיא שמהלך וזקנים לפניו. על דעתיה דר' יוחנן אנו צריכים למקומו, על דעתיה דריש לקיש הוא צריך לכבודינו.⁵

שני זוגות החכמים – צמד התנאים וצמד האמוראים, נתכוונו לדבר אחד. כל אחד מהם הציג באמצעות משל ודימוי את יתרונו של אברהם על נח. ר' יהודה המשיל את נח לבן קטן ההולך עם אביו – "אֶת הָאֶלֶּהִים", אֶתוֹ, צמוד אליו. לא כן אברהם, שהוא הבן הגדול במשל. לו מותר ללכת לפני האב ואף להרחיק ממנו מעט בשל גדלותו. ר' נחמיה הביא משל מורכב יותר: נח הוא "אוהבו של מלך שהיה משתקע במבואות אפילים", הוא חי בדור המבול, שהיה שקוע כולו במעשיו האפילים. אולי קיים חשש שגם נח עצמו ישקע באותם "מבואות אפילים", לכן קורא לו מלכו של עולם: "הלך עמי" – התרחק מן הרשעים בני דורך ובוא עמי. בדורו של אברהם היחס בין האדם האהוב והא-ל שונה, כמעט מהופך. המלך כביכול "משתקע במבואות אפילים", האמונה בה כמעט אבדה או הוחלפה בעבודת הגילולים. וכאן אוהבו הוא אברהם, מאיר לו מן החלון כדי לחלצו מן השקיעה. ה' שמח על יזמת אוהבו ואומר לו "עד שאתה מאיר לי דרך החלון בוא והאיר בפני... בארץ ישראל". כאן נרמזת קריאת ה' אל אברהם "לך לך מארצך וממולדתך... אל הארץ אשר אראך" (יב:א).

האמוראים ר' יוחנן וריש לקיש, שדרשו את הכתוב "ויברך את יוסף ויאמר הא-להים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו'" (מח:טו) חולקים לכאורה במחלוקתם של התנאים שלפניהם. ר' יוחנן, שדימה את הקב"ה לרועה העומד ומביט בצאנו, סבר כר' יהודה. גם לדעתו, נח היה זקוק לה' שישמרנו וישגיח עליו, כרועה המשגיח על צאנו. אבל ריש לקיש סבר כר' נחמיה כשדימה את הקב"ה לנשיא שהוא מְהַלֵּךְ וזקנים לפניו. משמעות התמונה הזאת היא שהזקנים הנכבדים הולכים לפניו, מודיעים על בואו ומפרסמים את שמו וכך עושים לו כבוד. לכן אמר ר' ברכיה בסיום המימרה "על דעתיה דריש לקיש, הוא צריך לכבודנו". לדעתו – וקדמו בכך ר' נחמיה, אברהם הפיץ את אור ה' ואמונתו בארץ, ונכבדותו של אברהם היא תנאי הכרחי להצלחתו בשליחותו. ואכן ההתהלכות לפני ה' היא דרך האבות. לא רק הציווי "קום התהלך בארץ לאַרְכָּה וּלְחַבְּהָ" (יג:יז) נאמר לאברהם, אלא ציווי אחר חשוב ממנו: "התהלך לפני והיה תמים" (יז:א). ואולי יש לחבר את שתי ההליכות ולעשותן אחת. הוא מתהלך כציר שלוח מאת ה' במחוזות ממלכת האלוקים, ובה בעת שהוא עובר בהם הוא מכריז שהם חלק מנחלת ה' ומקום משכנו.⁶ הוא עושה זאת באמצעות המזבחות שהוא בונה ובאמצעות הקריאה עליהם בשם ה' (יב:ז-ח; יג:ד). לאחר מכן הוא נותן לכך ביטויים מוחשיים נוספים כשהוא נוטע אשל וקורא שם בשם ה' (כא:לג), כשהוא מקים מלונות אורחים ומחנך את הבאים בשעריהם להכיר בבורא עולם, או במשתה שהוא עושה ביום היגמל את יצחק (כא:ח).⁷

אם כן, נראה שיש בציווי "התהלך לפני" יותר מאשר פְּלֹחַ קֶדְמִי כנוסחו של אונקלוס. אין ספק שעבודת ה' היא חלק מצו זה, אך היה בו ערך מוסף של מחויבות כבדה שהצו הזה הטיל על האבות. מלבד ההתמסרות המלאה לה' הייתה כאן גם מודעות מלאה לנוכחותו המתמדת בכל פעולה שפעלו, בכל ניסיון שנתנסו ועמדו בו. בכל אחת מן החוויות שחוו בחייהם הכירו

⁵ מדרש בראשית רבא (מהד' תיאודור-אלבק), עמ' 276-277. הפיסוק נעשה על פי א' מירסקי, **מדרש תנאים לבראשית**, ירושלים תשס"א, עמ' פא-פב.

⁶ השו"מ מ"מ בובר, **דרכו של מקרא: עיונים בדפוסי סגנון בתנ"ך**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 74-75.

⁷ על המערת מן הבנייה של המזבחות כדרך הליכה לפני ה' אל האשל – המלון, ועל משמעותן העמוקה של הפעולות הללו ראו דיון אצל א' זורנברג: *The Beginning of Desire: Reflections on Genesis* (2nd edition) New York 1996, pp.101-106 and the notes, pp. 394-395.

שבשליחות ה' פעלו או עמדו בניסיון. כדי לשַׁבֵּר את האוֹזֵן אוֹמֵר שיצחק היה מתהלך לפני ה' כשיצא לשוח בשדה, ולא דווקא לשם תפילה (כד:סג). לשיטתו של רשב"ם, יצחק הלך "לטעת אילנות ולראות ענייני פועליו שהיו נוטעים גנות ופרדסים".⁸ זאת הייתה גם משמעות מעשהו כשזרע בארץ ההיא ומצא בה ברכה - מאה שערים (כו:יב). יצחק התהלך לפני ה' גם בדרך של עבודת השדה, וכמוהו בנו, יעקב, בהיותו רועה את צאן לבן עשרים שנה (כט:כא-לא:מא). לעולם ראו האבות עצמם מודרכים על ידי ה', חוסים בצלו של האלוקים הרועה אותם מעודם עד היום הזה. אין תִּמָּה אפוא שבצמתים מכריעים, בשעות של סיכום וסקירת הקורות אותם בעבר, בחרו בצירוף מילים אלו כביטוי הקולע ביותר לתיאור הדרך הארוכה שהלכו בה. אברהם השולח את עבדו לקחת אישה לבנו יצחק במולדתו מבטיח לו: "ה' אשר התהלכתי לפניו ישלח מלאכו אתך והצליח דרכך" (כד:מ). וכך בזיכרונו של יעקב, המברך את בניו של יוסף בטרם ימות, נצנצו אותם דברים של אביו זקנו: "הא-להים אשר התהלכו אבותי לפניו, אברהם ויצחק... יברך את הנערים".

על נקלה אפשר להוכיח שהצירופים הכבולים – הביטויים "התהלך לפני ה'" ובדרגתו הפחותה "התהלך את הא-להים", הם מילים מְנַחֵת בפרשיות המספרות את סיפורי אבות העולם ואבות האומה הישראלית בספר בראשית. בתוך המילים המנחות הללו חבוי רובד נסתר המוסיף משמעות על הרובד הגלוי שבכתובים.

ד"ר שמעון שטובר

המחלקה לערבית

והמחלקה להיסטוריה של המזרח התיכון

⁸ פירוש רשב"ם לבראשית כד:סב (מהד' ד' ראזין, עמ' 25).